

सुदुर-पश्चिममा महिलालाई दिइएको विरासत: मातृ तथा शिशु स्वास्थ्यसँग जोडिएका सामाजिक पक्षहरू

‘पोषणका लागि हातेमालो’ युरोपियन युनियनको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित एक राष्ट्रिय कार्यक्रम हो । संघीय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयको संयोजकत्वमा यस कार्यक्रम अन्तरगत बहुक्षेत्रिय पोषण योजना २०१३-१७को कार्यान्वयन २८ जिल्लामा भइरहेको छ । युनिसेफ नेपाल र स्वास्थ्य अनुसन्धान र सामाजिक विकास मञ्च (हर्ड)को साझेदारी अन्तरगत यि जिल्लाहरूमा जिल्ला समन्वय समितिमार्फत योजना कार्यान्वयनका क्रियाकलापहरू हाल सञ्चालनमा छन् । डोटी जिल्लामा योजना कार्यान्वयनका क्रममा जिल्लामा कार्यरत जिल्ला संयोजक चाणक्य अधिकारी र योजना अनुगमन तथा सुचना व्यवस्थापक कृष्ण प्रसाद महर्जनले तयार पार्नुभएको मातृ तथा शिशु स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित एक अनुभव:

बहु क्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम

पोषणका लागि हातेमालो
Partnership for Improved Nutrition

unicef

बहु क्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम

वासुदेवी बोहोरा, वर्ष ३९, धामी गाँउ, वडा न. ९, घाँघल गाउँ निवासी महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको आँगनमा पुग्दा उहाँ घाम तापदै हुनुहुन्थ्यो। फागुन महिनाको बिहानीपखको पारिलो घाममा आफ्नो जिउ न्यानो पाउँ हुनुहुन्थ्यो। आँगनमा यत्रतत्र छरिएका डोको, चकटी, कपडा तथा अन्य सामग्रीहरूमा झिंगाहरू भन्किरहेका थिए। झिंगाले दुःख दिएकै कारण उहाँ आफ्नो अनुहार धोतीको सप्कोले ढाकेर बस्नु भएको थियो।

हामीले अभिवादन सहित आफ्नो परिचय दिएपछि उहाँले आफ्नो फुस्रो र मनिलो अनुहार लुकाउन खोज्दै मसिनो आवाजमा आफ्नो परिचय दिनुभयो। भर्खरै आफ्नो ससुरा बितेका कारण घरमा "जुठो" लागेको रहेछ। श्रीमान किरिया बस्न कैलाली जानुभएको जानकारी पाइयो। त्यतिकैमा सानो नानी लिएर उहाँको छोरा घरबाट बाहिरिए र हाम्रो सामु पिँढिमा बसे। भर्खरै १९ बर्ष टेकेका उहाँको छोरोले दुई बर्ष अघि गाँउकै १७ बर्षकी निर्मलासंग ०७२ आषाढमा भागी विवाह गरेका रहेछन्। उहाँका अनुसार (पारिवारिक) परिस्थिति र बाध्यताका कारण गाउँमा सानै उमेरमा विवाह हुन्छ / गर्छन्। उहाँको छोरोले पढ्ने उच्च माध्यामिक विध्यालयमा भएका बाइसै जना २० बर्ष भन्दा कम उमेरका छन् जस मध्ये ६ जनाले विवाह गरिसकेका छन्।

बुहारी घरमा थिइन्, दाउरा / स्याउला लिन वन पसेकी रहिछिन्। घरमा काम सघाउने व्यक्तिको खाँचो भएकोले कम उमेरमा भएको छोराको विवाह स्विकार गर्नुपरेको बाध्यता व्यक्त गर्नुभयो। उहाँका अनुसार यसरी कम उमेरमा विवाह गर्नु त्यस गाँउको लागि कुनै नौलो होइन। उमेर नपुग्दै विवाह नभएको कारण छोराको विवाह दर्ता र गत आषाढमा जन्मिएकी नातिनी सुशमाको जन्म दर्ता स्थानीय निकायमा हुन नसकेको जानकारी पाइयो। विवाह दर्ता गर्न नेपाल सरकारले तोकेको स्थानीय निकायले यसरी कम उमेरमा भएका विवाहको दर्ता विवाह तथा ती गर्ने हुँदा कम उमेरको न्युनतम उमेर पुग्नु पर्ने भएकाले दम्पतीबाट जन्मिएको बच्चाको जन्मको लिखित करेसामा मौसम अनुसारका तरकारी उब्जाइएका थिए भने छेवैमा कुखुरा पालनका लागि अर्धबन्देज खोर थियो जसमा "सुआहारा" कार्यक्रमले बाँडेका ५ चल्ला मध्येबाट हुर्केको एक पोथी कुखुराले दिएको अण्डाबाट कोरलिएर जन्मिएका एक भाले र एक पोथी कुखुरा थिए। "सुआहारा" कार्यक्रमले कुखुरा बाँडेपनि गाउँलेले कुखुरा लिन मानेनन् । गाउँलेले किन कुखुरा लिन मानेनन् भन्ने हाम्रो जिज्ञासामा वासुदेवीले "देउता रिसाउँछन्" भनेर लिन नमानेको बताउनु भयो। धामी जातीमा घरमा कुखुरा पालन तथा कुखुराको मासु र अण्डा खाएमा देवता रिसाउँछन् भन्ने सोच रहेछ।

बहु क्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम

वासुजीको आँगन पुग्नु अगाडि बाटामा देखिएको एक सार्वजनिक धाराबाहेक गाँउमा अन्य धारा देखिएनन्। त्यस धारामा २४ सै घण्टा पानी आउने र सबैले त्यही धाराको पानी प्रयोग गर्दा रहेछन्। "छउ गोठ" को चलनबारे उत्सुकताका साथ प्रश्न राख्दा उहाँले गर्वका साथ छाउ गोठहरु सबै भत्काइएको र छउ भएका बेला महिलाहरु घरमै रहने तर सो अवधिमा पूजा र भान्छामा भने सरिक नहुने बताउनु भयो (जुन आधुनिक पारिवारमा पनि आजका मितिसम्म अथावतै छ)। साथै, छउ भएका महिलाले सार्वजनिक धारामा छुन तथा त्यहाँको पानी प्रयोग गर्न पाउँदा रहेनछन्। उनीहरु गाउँ नजिकैको पँधेरो, झरना र खोल्साको पानी प्रयोग गर्दा रहेछन्। साथै छाउ भएको बेला महिलाले घरमा रहेको चर्पी प्रयोग गर्न पाउँदा रहेनछन्, त्यस बखत शौच गर्न नजिकैको जंगलमा पस्नु पर्ने बाध्यता रहेछ - अचम्मै रहेछ, डोटी जिल्लाका सबै गा.बि.स. र नगरपालिकाहरु खुल्ला दिशा मुक्त घोषणा भइसकेको अवस्थामा महिलाहरु देवता रिसाउने डरले जंगलमै शौच गर्न बाध्य रहेछन्। खुल्ला शौचले विभिन्न सरुवा रोगहरु फैलिन्छ भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै पनि अन्धविस्वासले जरा गाडेको अवस्थामा समाधानको बाटो अझै नबनेको अवस्था रहेछ। छाउ भएको अवस्थामा छोइछिटो भएमा वा नियम पालना नगरेमा देवता रिसाउने र गाँउमा अनिष्ट हुने, प्राकृतिक प्रकोप आउने तथा आगो लाग्ने जस्ता अन्धविस्वास व्याप्त रहेछ।

बहु क्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम

वातचितको क्रममा उहाँले एउटा अनौठो चलनको बारेमा बताउनु भयो - "कुपद बार्ने" प्रथा। यस प्रथा अनुसार महिलाले सुत्करी भएको १२ दिन सम्म दुध तथा दुधबाट बनेका खाद्य पदार्थ (जस्तै दही, मोही, घ्यू, मखखन, कुरौनी आदि) र सागसब्जीहरु बार्नु पर्दो रहेछ अथवा खानु हुँदो रहेनछ। सबै भन्दा पोषिलो दुध र आइरन तथा फाइबर युक्त सागसब्जी खानु पर्ने अवस्थामा त्यसबाट बञ्चित राख्दा ती सुत्करी महिलाको अवस्था कस्तो होला हामी अनुमान गर्न सकछौं। त्यो समयावधिमा दुध र साग खाएमा दुध दिने गाई/भैंसी तथा साग उम्रिने बारीमा कुपद (अनिष्ठ हुनु) पर्छ भन्ने विस्वास व्याप्त रहेछ। स्वास्थ्य केन्द्र तथा अस्पतालहरु टाढा हुँदा घरमै सुत्करी हुनु पर्ने बाध्यता त छँदैछ उही माथि नयाँ सुत्केरीले आफू सुत्केरी हुँदाको साल नाल तथा रगत लागेका कपडाहरु छुट्ट्याइएको पँधेरो, झरना वा खोल्सामा गई आफैं धुनु पर्दो रहेछ। कसैकसैको परिवारमा त बुहारीलाई सुत्केरी भएको भोलिपल्टै जंगलमा घाँस दाउरा गर्न पठाउने चलन पनि रहेछ।

महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको हैसियतले आफूले प्राप्त गरेको तालिम र राख्ने गरेको तथ्यांकको बारे जानकारी लिन खोज्दा हाम्रो हातमा आफ्नो "महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका" लेखिएको झोला थमाउनुभयो। अभिलेख राक्ने पुस्तिकामा तथ्यांकहरु/अंकहरु कनिकुथी लेखिएका थिए। उहाँले आफू तीन कक्षासम्म मात्र अध्ययन गरेको र मूस्किलले पढ्न र लेख्न सक्ने कुरा जानकारी दिनुभयो। पढ्ने रहर हुँदाहुँदै १३ बर्षको सानो उमेरमा आमा बुबाले विवाह गरिदिनु भएको रहेछ। सुनौलो हजार दिनका परिवार र महिलाको संख्या पुस्तिकामा नकोरे पनि

बहु क्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम

औंला भाँचदै र मनमनै गुनेर ६ जना रहेको बताउनु भयो। वासुजी महिला स्वास्थ्य स्वयंम सेविका बन्नु भएको ९ वर्ष भइसकेको र सो अवधीमा स्वास्थ्यबाट बिभिन्न तालिमहरु पाएको बताउनु भयो। सदरमुकामबाट घण्टाको पैदल यात्रा पछि मात्र पुगिने र अति दुर्गम भएकोले सरकारको पहुँच नपुगेको तथा विकासका कामहरु निकै न्यून हुने गरेको समेत उहाँले जानकारी गराउनु भयो। यि सबै पाटाहरुलाई मध्यनजर गर्दा विशेषगरी राज्यको पहुँचभन्दा टाढा रहेका ग्रामिण क्षेत्रमा मातृ तथा शिशु स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउन सामाजिक पक्षहरुलाई ध्यानमा राखेर पोषण कार्यक्रमहरु सन्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनका लागि परिचालित जिल्ला संयोजक र योजना अनुगमन तथा सुचना व्यवस्थापकको सहयोगमा जिल्लामा पोषणको मुल प्रभाविकरणका प्रयासहरु भइरहेका छन् । विशेषगरी जिल्लाको वार्षिक योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय गर्दै पोषणका कार्यक्रमहरु समावेश गरिनु, पोषणसम्बन्धि ग्रामिण तथा समुदाय स्तरमा जनचेतना अभिवृद्धि संगसंगै व्यवहार परिवर्तननतिर अग्रसर हुनु जस्ता सकारात्मक प्रभाव अनुभव गरिएको छ। जिल्लामा १० साविकका गाविसहरु छनोट गरी कार्यक्रमलाई अझ केन्द्रिकित गर्दै लक्षित समुदायसम्म पोषण सम्बन्धि सेवा र चेतना फैलाउने प्रयास भएका छन् । यस्ता प्रयासहरुलाई दिगो बनाउन बहुक्षेत्रीय समन्वयको अवधारणालाई सबै सरोकारवाला निकायहरुको निरन्तर सहयोगको खाँचो छ ।

कार्यक्रम सम्बन्धि थप जानकारी <http://www.herd.org.np/projects/12/read-more> मा प्राप्त गर्न सक्नुहुन्छ ।

